

SIPOS BALÁZS

Déry Tibor, a barát, Kéthly Anna, a fond*

A néha provokatívként értelmezett kijelentést, amely szerint „mindenki a maga történésze”, a könyvpiacot szemlélve, alkalmanként, módosítva és kérdésként is lehetne használni: mindenki lehet történész? A történelem megértése ugyanis nem minden esetben feltétele a „saját történelem(könyv)nek”, azaz a történelem (vagy csupán a történeti irodalom) ismerete és a történeti (tárgyú?) munka megírása közötti kapcsolat alkalmanként igen gyenge. Vannak ugyanis szerzők, akiket nem a megértés vagy a magyarázat (igénye, szándéka) vezet – hanem azért írnak, mert „mondanivalójuk van” a világról, amelyben élnek, s ehhez megfelelő kiindulópontnak tűnik a múlt egy-egy eseménye, „úgy, ahogy az megtörtént”. A műkedvelők közül többeket is motivált és motivál ez, s közülük egy-kettő (magától, környezetétől vagy az utókortól) meg is kapja a filológus vagy a történész „címet”. Az ő műfajuk gyakran a „fecsegés”, kissé emelkedettebben, de kevésbé pontosan: az „asztali beszélgetés”. Eljárásuk lényege, hogy kiterítik maguk elé céduláikat, feljegyzéseiket, forrásait (leveleket, memoárokat, régi újságcikkeket), és vagy azt mesélik el, ami eszükbe jut ezekről, vagy azt, ami régóta foglalkoztatja őket. Bár lényegesnek tűnhet, hogy e kettő közül melyiket teszik, és a „kommentárok” kapcsolódnak-e az asztalon heverő anyaghoz (vagy sem), ám e különbség onnan nézve indifferens, hogy se történész, se filológus nem lesz emberből csupán azért, mert régi szövegeket olvas (miként könyvtáros se lesz minden olvasóból, aki gyakran kölcsönöz könyvet). A lénye-

* *Déry Tibor levelezése, 1901–1926*. Közreadja: BOTKA Ferenc. Szöveggondozás: CSIBRA István. Balassi Kiadó, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006. 322 p. /Déry Archívum, Déry Tibor levelezése, I/A./; ZICHY Mihály (szerk.): *Száműzve, de le nem győzve. Kéthly Anna emigrációs levelezése, 1957–1976*. Országos Széchényi Könyvtár, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2007. 351 + XVI p.

ges eltérés inkább az, hogy – amint Gérard Noiriel fogalmaz – „Ha a történész a politikai élet szereplőivel azonos módon kezeli a politikai problémákat, minden esélye megvan arra, hogy teljesen elmerüljön a Marc Bloch által kárhoztatott »ítélkezési mániában«. Itt már a politikai élet normái, és nem a történészek által kidolgozott tudományos követelmények diktálnak. Persze tagadhatjuk ez utóbbiak jogosságát, azt állítva, hogy »minden politika«. Ebből viszont az következik, hogy a társadalom számára teljesen haszontalan a történettudomány. Tehát nem igaz az, amit a történészek egy része még ma is állít, hogy ugyanis szakmájuk sajátossága a levéltárak ismerete és a »történeti módszer« pontos alkalmazása. A legjobb »jelenkorász« újságírók úgyszintén rendelkeznek ezzel a gyakorlati tudással. Igazából az különbözteti meg őket a történészekről, hogy olyan kutatások elvégzése a feladatuk, amelyek célja a hazugságok leleplezése, az árulók, a bűnösök megnevezése. A történész feladata azonban az, hogy megpróbálja *megmagyarázni* a múltbéli cselekvők szándékait [...]”¹

Az „ítélkezési mánia” nem csupán a zszurnalisztákat különböztetheti meg a történészekről, hanem azokat is, akik nem (vagy nem csak) a piaci kényszer, hanem személyes (politikai) meggyőződésük miatt ítélnék elevenek és holtak fölött. Ebben az esetben a szakirányú végzettség vagy a tudományos fokozat senkit sem tart meg történésznek. Az ugyanis, hogy „mindenki a maga történésze”, önmagában nem teszi kérdéssé valamilye történeti módszer létezését és a hivatásos történész „privilegiumát” a múlt tanulmányozására és magyarázatára (különbön professziók sora és a társadalmi munkamegosztás differenciálódása kerülne zárójelbe).²

A nem történészek történészként való fellépése természetesen akkor és ott se volt példánélküli, amikor és ahol a történészszakma pozíciói szilárdnak és megkérdőjelezhetetlennek tűntek. Ám a két világháború között például a tisztí főorvosként ismert dr. Péchy Henrik szerzői kiadásban jelentette meg „hullálméletét” (könyve egyszerre „magyarázta” a múlt és a jövő eseményeit), s nem valamely tudományos intézmény támogatásával.³ Azaz az ő történelme és „jövője” nem élvezett sajátos, valamely tudományos intézmény által legitimált státust.

¹ Gérard NOIRIEL: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 231. (Kiemelés az eredetiben.)

² A történész, a történetírás pozíciójának indokolt újragondolására lásd például GYANI GÁBOR: *A történetírás újragondolása. Történelmi Szemle*, 2006/3–4. 261–272.; Uő: *Relatív történelem*. Typotex Kiadó, Budapest, 2007. 7–18, 188–207.

³ Dr. PÉCHY HENRIK: *A történelmi hullálmélet és a történelmi jövő kiszámítása. I. közlemény*. Budapest, 1938.

Hangsúlyozni szeretném ugyanakkor, hogy a „saját történelemkönyv” és az „ítélkezési mánia” nem magyarázható, nem indokolható „száz százalékgig” a történészi-történeti megismerés korlátainak észlelésével. Annak rögzítése, hogy a tudományos tudás szociológiai jelenség (is), az 1970-es évektől jelentkező ismeretelméleti fordulat(ok), például a valóságosról és a lehetségesről, az objektivitásról, az igazság/ valóság megismerhetőségéről szóló kérdések, az a megfigyelés, hogy a történeti mű felépítésében erősen hasonlít a 19. századi angol családregegyekhez, továbbá a szerző „előtérbe kerülése” (stb.) mind éppen a történetírói eljárások: a történetírói módszer fontosságára hívják fel a figyelmet a kutatás és a magyarázat során – azzal, hogy segítenek megszabadulni bizonyos illúzióktól. Azaz a történettudományi tudás és a megismerés korlátainak „felismerése” (vagy pláne a történetírás fordulatainak sora) nem azt jelenti, hogy ezzel minden lehetségessé és minden megoldás legitimmé (tudományossá) válik.⁴

E kissé hosszúra nyúlt, ám közhelyszerű állításokkal és/vagy leegyszerűsítésekkel teli bevezető oka az lenne, hogy a bemutatásra kiválasztott két levelezéskötet egyaránt, de nem egyformán laikus munka. A Déry Tibor levelezését válogató és kommentárokkal ellátó, egybefűző Botka Ferenc „bevallja”: közelebb érzi magához a publikálás „laikus módszere[ine]k igényes változatait”, mint a kritikai kiadások „szenvtelenségét”, „túlzott távolságtartását” (10.). Emiatt nem a külső megfigyelő státusát választotta, hanem megkísérelte magát behelyezni Déry élettörténetébe, és annak egyik szereplőjévé próbált válni. Ennek következményeként például „Tibor”-nak, „Tiborká”-nak, „Tibuli”-nak hívja hősét (Kassák Lajost meg „Mester”-nek), s alkalomadtán a vele (a „barátjával”) történetekhez saját életéből vett eseményeket fűz kommentárként. (62.) Máskor viszont a mindentudó író szerepében lép föl, s a tudományos szövegek normái szerint ismertet egy-egy irodalomtörténeti problémát.⁵

Botka Ferenc a „hagyományos” szövegközlést a következő, részben említett indokokkal veti el: „A kritikai kiadás – úgy érezzük – szenvtelenséggel s túlzott távolságtartással nyúl az egyik legtöbb érzelmi momentumot tartalmazó prózai műfajhoz [tudniillik a levélhez]; továbbá a burjánzó adatok sokszor óhatatlanul elfedik a magyarázott szövegek közvetlenségét, egyéni ízét.” (10.) Anélkül, hogy Botka döntésének „he-

⁴ „...a következetes relativizmus – vagyis az, amely saját tudásunkkal szemben éppúgy érvényesítendő, mint másokéval szemben – a tolerancia gyakorlásának legmegfelelőbb eszköze. Nem gondolom, hogy a felelős relativizmus nihilizmushoz vezetne. A legkevésbé sem hiszem, hogy valaki mindentől »azt mond, amit akar«.” Hayden WHITE: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 15.

⁵ Munkája ebből a szempontból emlékeztet a következőre: UNGVÁRI Tamás: *Déry Tibor alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

lyességét” vitatnám, három kérdést tennék fel. Vajon ebből az állításból nem az a követelmény származik-e, hogy a forrásokat általában a források nyelvét használva kellene publikálni, átvéve és meg nem kérdőjelezve a bennük szereplő fogalmakat?⁶ Ez az állítás nem azt jelenti-e továbbá, hogy minden olvasói „csoport” minden szöveget egyformán olvas? Viszont ha a kritikai kiadások, a tudományos forráspublikációk olvasásának módját tanulni szükséges (miként minden eltérő műfajú szöveget – lévén a műfaj olvasási modell is), azaz ha a kritikai kiadást (stb.) kritikai kiadásként olvassuk, akkor a jegyzetek stb. miatt valóban – „automatikusan” – elveszne a szövegek egyéni íze? Ezt a kérdést az is indokolja, hogy míg a „hagyományos” forrásközlésekben a magyarázó jegyzetek jól elkülönülnek a forrásoktól, addig e Déry-kötetben a levelek előtt szerepelnek a bevezető magyarázatok és utánuk a magyarázó jegyzetek – azaz e tekintetben vagy mind a két megoldás eredménye az, hogy a közlő „rátelepszik” a szövegekre, vagy nem ez a különbség lényege.⁷ Hanem a közreadó szerepválasztása, személyessége. (Ez utóbbit a kötet egyik kritikusja a következő – a nem teljes objektivitást és a szubjektivitást azonosító – érveléssel üdvözölte: „mivel a személyesség, a választás és így az önkéntelen alakítás kikerülhetetlen, érdemes éppen ezért szándékoltnan ebbe az irányba tájékozódni”.)⁸

Botka Ferenc előszavában két további „fontos” szempont merül fel. Érinti azt a kérdést, hogy kinek a levelei „fontosak” és miért, mitől azok. Itt persze felmerül a dilemma: az, hogy valakinek „hagyatéka túlmutat egyetlen ember életpályáján” (12.), nem igaz-e minden személyes forrásra? Hiszen mi más magyarázná a tanulatlan szicíliai parasztember naplójának kiadását,⁹ és hogy 2007 tavaszán az olasz könyvpiac egyik szenzációja lett? (Vagy a kultúrtörténeti fordulat számos hasonló kö-

⁶ Erre a kérdésre igennel felel például Quentin Skinner. Lásd TAKÁTS József: Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001/3–4. 318.

⁷ A kötet leveleit olvasva még egy, a közlés mikéntje mellett felhozott érvet említenék: Botka Ferenc a magyarázatok és a jegyzetek elrendezését azzal indokolja, hogy így kiküszöbölhető „a fölös ide-oda lapozás” (17.). A kötetbe fel nem vett, két másik, általa összeállított könyvben szereplő levelekre viszont a főszöveg részeként utal: megadja a kiadvány címét (rövidítését), a levél „ottani” sorszámát, íróját és címzettjét, illetve nyelvét és dátumát. Azt ajánlja tehát, hogy az olvasó egyszerre három kötetet forgasson. Például egy itt nem publikált levél adatai után – anélkül, hogy tudhatnánk, mi van a szövegben – így ír: „Pedig szegény Déry nem érdemelte meg ezt az érzelmi jégesőt.” (263.)

⁸ DÉRCZY Péter: Regény, levélben elbeszélve. *Élet és Irodalom*, 2007. február 23. Széchenyi Ágnes viszont ezt írja ugyanerről: „... a kevesebb familiaritás jobb lenne, visszahőkölünk, hogy a leveleket összekötő magyarázatokban a szerkesztő Déry Tibort oly sokszor keresztnevével vagy pláne becézett keresztnevével emlegeti.” Ex libris. Uo. április 6.

⁹ Vincenzo RABITO: *Terra matta*. Einaudi, Torino, 2007.

vetkezményét?) Lehetséges tehát, hogy inkább a másik érvet kell elfogadnunk (6–7.): az utókor által fontosnak tartott szereplők életét (itt: az alkotás születését és fogadtatását, a „klasszikusok” szerepét a különféle szövetségek alakulásában és a korabeli irodalmi életben) és nézőpontját segít megismerni az ilyen típusú szövegek közreadása,¹⁰ és ez az a „plusz”, ami miatt e kötetek elsőbbséget élveznek a kiadás során.

Ezzel függ össze a másik kérdés: minden lépése, cselekedete stb. fontos-e annak, akit fontosnak tartunk? Azaz mit jelent a „teljesség”? Botka Ferenc szembeállítja a kritikai kiadások „formális teljességével” „az igazi teljességet”, s éppen ez utóbbi: „a lényeges vonások kiemelése érdekében” vállalja „a válogatást, elhagyva mindent, ami lényegtelennek tűnik fel, s megőrizve mindazt, ami (legyen az csak pár szavas üzenet) adaléku szolgál a nagy egészhez”. (13.) Ugyan „ízlésbeli” különbségnek tűnik, hogy a „teljesség” érdekében ki melyik megoldást választja (föltéve persze, hogy teheti), ám két igen apró megjegyzést fűznék ehhez. Paul Ricoeur szerint a „sajátos történeti objektivitás” egyik oka éppen a „jelentőség megítélésével” függ össze, „aminek viszont nincs biztos kritériuma”.¹¹ A kritikai kiadások és minden, „formális teljességre törő” forráskiadvány egyik nagy előnye (és célja) éppen az, hogy a jelentőség megítélésében (és az értelmezésben) szabadságot ad az olvasónak.¹²

„Megnézve”, hogy mit jelent a gyakorlatban a válogatás lényeges és lényegtelen között, úgy gondolom, a Déry-kötetben a szelekció oka más. „Szíves üdvözetek és puszkák a Téged nagyon szerető Nagymamától” – ez az egyik levél szövege (41.). Első ránézésre ez nem tűnik túl lényeges

¹⁰ Másként fogalmazva: a művek, a szereplők, az események szélesebb társadalmi, politikai és kulturális kontextusba helyezése zajlik, ami minden történeti tudomány esetében a megértés feltétele. Az „alkotói terv” vagy a szöveg eredeti értelmének és eredeti jelentésének megtalálása azért szükséges, mert „Ha kivonunk egy művet saját irodalmi és történeti összefüggéséből, más szándékok tulajdonítunk neki (más szerzőt: az olvasót), más művet faragunk belőle, s így már nem ugyanaz a mű, amelyet értelmezünk.” A rekonstruálás során „minden dokumentum – egy betű, egy jegyzet is – éppen olyan fontos lehet, mint egy költemény vagy egy regény”. Antoine COMPAGNON: *Az elmélet démona. Irodalom és a józan ész*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006. 72., 96., 108.; CSÁKY MÓRIC: *Az operett ideológiája és a bécsi modernség. Kultúrtörténeti tanulmány az osztrák identitásról*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 9. Vö.: GYÁNI GÁBOR: *Relatív történelem*. I. m. 241–259.

¹¹ Paul RICOEUR: Objektivitás és subjektivitás a történelemben és a történetírásban. In: TAKÁCS ÁDÁM (szerk.): *A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században*. L'Harmattan Kiadó, Atelier, Budapest, 2004. 89–90.

¹² Az előszó jelentős részben a különféle magyar szerzők levelezéseinek kiadásait, illetve e kötet elkészítésének mikéntjét ismerteti. A történetírásra, „érdeklődési körére” (stb.) vonatkozó megjegyzése (6.) és némely kritikai kiadás leírása tartalmaz ugyan tévedést (némelyiket el lehetett volna kerülni a válogatott bibliográfia és az előszó összevetésekor), de igen hasznos kiindulópont.

közlésnek, információnak, viszont adalékul szolgál „a nagy egészhez” (tudniillik a szoros családi kötelékek létezését mutatja) – csakhogy ugyanezzel az adalékkal korábbi levelekben is találkozhatunk. És ehhez hasonló módon jellemezhetnénk a nagybácsi, Hermann Rosenberg nem egy levelét is (például 49.). Ugyanakkor pontosan ezek az „ismétlések” magyarázzák meg néhány későbbi levél tartalmát, hangvételét: például az említett nagybácsiét, aki felelősségre vonja unokaöccsét, mert a családi cégnél sikkasztott (91.).

Botka Ferenc kommentárjait, a leveleket egybefűző magyarázatait, „áthidalásait” nem csak személyességük miatt szükséges kiemelni. Ezek részben korrajzot nyújtanak, részben hozzásegítenek egy-egy Déry-mű keletkezésének megértéséhez, részben olyan információkat tartalmaznak, amelyeket a levelekből nem ismerhetünk meg. Így például a közreadótól tudható, hogy Déry nagybátyja cégénél valamennyi hivatalnoktársát beszervezte a Magántisztviselők Országos Szövetségébe, és fizetésemelést követelő sztrájkot hirdetett ugyanott, illetve hogy „kommunista meggyőződését Hermann nagybátyjával való szembenállása váltotta ki”, hogy 1918 decemberében szomszédai unszolására lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába, ám „elvonatkoztatott szalonkommunizmus” volt az övé (113., 133., 252., 286.).¹³ Érdekes és fontos magyarázatokkal kíséri Kassák Lajos és Déry Tibor kapcsolatának alakulását, „színes képet fest” az 1919 utáni emigráció életéről – és általában: a levelekből és a magyarázatokból megismerhető Déry irodalmi pályakezdése és beérkezése, amit mutat Márai Sándor elismerése is (299.). A jegyzetek döntő többségükben pontosak,¹⁴ és noha nem „túlburjánzó”, az olvasónak talán nem lehet hiányérzete.

Botka Ferenc irodalomtörténeti levélgényének két fő jellemzője Déry életének fölényes ismerete, továbbá az, hogy nem megítélni, hanem megérteni kívánta hőstét (is). Nem emelte „egy egyén, egy párt vagy egy nemzedék viszonylagos értékeit abszolút kritériummá”, s általában is „megfogadta” Marc Bloch – már említett és hat évtizedes – kérését: „Robespierre-isták, antirobespierre-isták, kegyelmezzetek! Csak annyit kérünk, mondjátok meg egyszerűen, milyen volt Robespierre.”¹⁵

¹³ E jó stílusban megírt szövegek azonban itt-ott megbicsaklanak: „...a valóság [...] nagyon is a földön jár” – olvasható egy helyütt (132.).

¹⁴ Bár nem a kötet legfontosabb filológiai kérdése, megemlítem, hogy Noldi, az ismeretlen vezetéknevű újságíró (159.) valószínűleg a Krúdy és Déry által egyaránt megidézett Kovács Arnold bűnügyi riporter. Vö. UNGVÁRI Tamás: i. m. 51.

¹⁵ Marc BLOCH: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 99.

Kéthly Anna leveleinek friss kiadása nem csak e két szempontból tér el Déry levelezéskötetétől. Először is nem levelezéskötet, ugyanis inkább kivételként tartalmaz Kéthlynek írt leveleket (az összes közölt forrás 3,5%-a) – viszont a szerkesztő, Zichy Mihály felvett néhány, nem a levél műfajában készült szöveget (interjú, nyilatkozatot, felszólalást, memorandumtervezetet – 9,4%), és közli mások *nem* Kéthlynek írt leveleit is. Másodszer a szerkesztő csak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában lévő Kéthly-fond anyagából válogatott, máshol őrzött leveleket nem vett fel kötetébe. Holott köztudott (Botka Ferenc is felhívja a figyelmet rá), hogy ilyen forráspublikációk összeállításakor nem megkerülhető feladat a teljes (tudniillik a más levéltárakban lévő) anyag föltérképezése.¹⁶

Harmadszor az anyagot tematikus fejezetekbe rendezi, amelyeknek címe se mindig túl szerencsés. Az első élén ez áll: *Kéthly Anna és ahogyan ő látta* – de vajon mit? A szövegben persze választ kapni a kérdésre, de ez újabb kérdést vet fel: a többi fejezetben kinek a „nézeteit”, „személyes véleményét”, „meggyőződését” ismerjük meg? (23.) Az itt közölt levelek témái ráadásul nem „speciálisak”, jelentős részüket másutt is lehetett volna közölni. Igen sajátos továbbá, hogy a *Menekültkérdés*, a *Kapcsolatok*, illetve *Az ENSZ. Politikai háttér* című fejezetek után *Az emigrációs tevékenység más terepei* jön (kiemelés tőlem), majd ezt követi csak *A Szociáldemokrata Párt* (itt nyilván a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban nevű szervezetre gondolt a szerkesztő) és a *Külön és mégis együtt a polgári emigrációval* című két rész. Negyedszer ebben a kötetben az idegen nyelvű szövegek fordítása hiányzik, amit egy Magyarországon kiadott, alapvetően magyar nyelvű forráskiadás esetében kifejezetten szomorúnak tartok. Ötödször a bibliográfia erősen hiányos: nem tartalmaz fontos, a témáról szóló műveket (hol van például Kádár Zsuzsanna vagy Strassenreiter Erzsébet szociáldemokrata emigrációt bemutató bármelyik írása?),¹⁷ régi kiadványt ad meg új helyett, és az ábécérend is szokatlan módon érvényesül. Hatodszor: bár van benne név-

¹⁶ Ennek elmaradása az oka az azt magyarázó megjegyzésnek, hogy a *Szociáldemokrata Párt* című fejezet miért csak 18 oldal terjedelmű (miközben a *Külön és mégis együtt a polgári emigrációval* 44 oldal): „A levelek mennyisége kisebb, két okból is: egyrészt a pártügylek terjedelemben nem olyan jelentősek az iratanyagban [...]” (171.) Vagy a következőnek: „A memorandum teljes szövege nincs a fondban”; „L. ebben az összefüggésben a Kéthly-hagyatékot”. (221., 240.) – A kötetből hiányzik például a következő forrásközlésre való utalás és az ott közölt szövegek hasznosítása: Egy Kéthly Anna-levél 1960-ból. Közli: KORBULY Dezső–VIDA István. *Századok*, 2002/5. 1211–1219.; Kéthly Anna New York-i levelezéséből. (1956. november–1957. május) Közli: STRASSENREITER Erzsébet. *Múltunk*, 2004/1. 211–244. (Utóbbiban a Dag Hammarskjöldnek, illetve az általa írt levelek is szerepelnek.)

¹⁷ Lásd például VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 195–213.

mutató (ellentétben a Déry-kötettel, amelyét a sorozat utolsó darabja tartalmazza majd), de egyrészt hiányos, másrészt mondjuk Horthy Miklós nevét feltünteteti akkor, amikor a szövegben a Horthy-rendszerről, a Horthy-időről van szó (ehhez hasonló lenne másutt a Kossuth-bankóra, a Lenin-fúkra vagy a Cassandra-levélre való utalás a [személy]névmutatóban). Hetedszer: nem teljesen világos a *Névlexikon*ba kerülés oka. Ha szerepel Biszku Béla, miért hiányzik például Sík Endre vagy Péter János? Nem érthető továbbá, hogy milyen „szisztéma” szerint szelektált a szerkesztő az információk között? Király Béláról három, Horváth Jánosról tizenhét sort közölt; a Jónás Endrét bemutató tizenhárom sorból öt könyvismertetés; Szélig Imre élete (két sor) az emigrációban és 1948-ban „kezdődik”, Kővágó Józsefé (tizenegy sor) 1944-ben, Budapesten; viszont Bán Antal (három sor) emigrációs tevékenységéről semmit sem tudunk meg. Nyolcadszor: sajátos Zichy jegyzetelési technikája. A levelekben szereplő események közül igen sokat elfelejt megjegyezni: az olvasó például nem talál magyarázatot a „francia események” 1958-as említésekor (30.), miként annál az 1960. februári információnál se, amely szerint 150 fiatalat végeztek ki Magyarországon (268–269.). Kéthly egyik levélben hosszan ír a „baloldali szocialistákról”, és okkal például ezt: „Csak a kárörömmel vigasztalhatjuk magunkat, hogy ezek a »baloldali« szocialisták nem nyerték el a júdáspénzt tetteikért, mert ugyanabban a börtönben kínozták őket, amelyekben a jobboldaliak [a jobboldali szociáldemokraták] szenvedtek.” (53.) Jegyzet itt sincs. A *Névlexikon*ban nem szereplők közül néhányról találtunk információt lábjegyzetben (például Hennyey Gusztávról, 192.), ám többségükről nem.

Zichy Mihály ezzel szemben ítéleteivel nem takarékoskodik: elmagyarázza például, hogy Kéthly miben tévedett. „Erősen bírálható” „mrev, elfogult” álláspontja az emigráció egyes képviselőiről – írja, és nehezményezi rossz véleményét azokról, akik (Kéthly szavaival) „nem örülnek annak, hogy mi egy esetleges felszabadulást nem úgy képzelünk el, hogy visszamegyünk 1945-re, sőt talán még hátrább” (uo.). Az ilyen és ehhez hasonló véleménykülönbséget persze nem egy forráskötetben kellene a szerkesztőnek megbeszélni hősével¹⁸ – itt talán bele lehetett volna törődni, hogy Kéthly szociáldemokrata volt, az 1956-os forradalom általa tapasztalt (demokratikus szocialista) eszméi vezették, megvetette a

¹⁸ A szerkesztő a kötetben ugyanúgy hősével egyenrangú szereplő, mint Botka Ferenc Déry Tiborral. Ennek a szerepfelfogásnak egyik kevésbé zavaró jele, hogy Kéthly megjegyzéséhez, amely szerint a Budapest–Hatvan vasútvonalon „állandó a késés”, Zichy a következő jegyzetet fűzi: „Tapasztalatból állíthatom, hogy az elővárosi közlekedés ugyanezen a vonalon 2006-ban sem volt jobb.” (308.)

Horthy-rendszert és még Kállay Miklóst sem szívelte. Ha nem az ítékezés a cél, hanem a megértés, magyarázatként érdemes elolvasni többek között Kéthly 1947. június 24-i nemzetgyűlési beszédét a békeszerződés ratifikálásáról: „A magyar köztársaság fizet ebben a békeszerződésben azért, amit elődei csináltak. A magyar dolgozó nép harmadszor fizet most ezért a háborúért [...] De amikor ezt a békeszerződést becikkelyezzük, ennek a békeszerződésnek szövegét tudomásul vesszük, akkor egyúttal azt is megmondjuk, hogy ezzel a békeszerződéssel nemcsak a megbántott és megsértett országokat fizetjük ki, de kifizetjük saját uralkodó osztályunkat is. Kifizetjük őket. Nincs többé egymással számadásunk és ki kell lépniök az ország életéből.”¹⁹

Az ítékezés, Kéthly Anna világnézetének megítélése Zichy tudatosan vállalt törekvése. Rögtön az előszóban kijelenti ugyanis: „Nehéz helyzetben vagyok, mert véleményét nem osztom, tehát elfogult vagyok. Magától értetődik ugyanakkor, hogy a kutató a történelmi hűség kedvéért, a hiteles összkép érdekében olyan dokumentumokat is közöl, amelyben a megfogalmazott véleménnyel egyáltalán nem ért egyet (igaz, lábjegyzetben hozzáteheti – sőt, *kötelessége* [öt oldallal később: csak „*ha* kikíváncozik belőle”) hozzátenni – a maga véleményét.” (11., 16. – kiemelés tőlem.) Ehhez azt tenném hozzá, hogy ha a történésznek valóban szabadságában állna magánvéleményét beírni forrásközlésébe, akkor például Teleki Pál búcsúlevelét úgy közölhetné, hogy a következő két mondathoz: „Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet.”, ezt a lábjegyzetet fűzi: Teleki véleményét nem osztom, de levelét a történelmi hűség kedvéért közlöm. Véleményem szerint nálunk sokkal pocsékabb nemzetek is léteztek.

Zichy Mihály nem csupán Kéthlyvel vitatkozik: a jegyzetekben közli politikai pamfletjeit. Nem érdektelen, hogy mit gondol a rendszerváltásról vagy a belpolitika jelenlegi állapotáról (és más fontos témákról), de ezt talán egy önálló kötetben kellett volna összefoglalnia, hátha a *Kéthly Anna emigrációs levelezése* alcímű kiadvány olvasóját Kéthly Anna emigrációs levelezése érdekli.

Az ítékezés mulatságos szövegrészeket is eredményez. Kéthly – olvasható – „1956 novemberében New Yorkban (útját magas körök szervezték) egyszer evett naponta – eleinte csak levest –, mert »*odahaza nincs mit enni*«. Jóllehet ő sem volt tévedhetetlen.” (14. – kiemelés az eredetiben.)²⁰

¹⁹ STRASSENREITER Erzsébet (szerk.): *Kéthly Anna válogatott írásai és beszédei*. K. n., 1990. 84. (Ez a munka egy lábjegyzetben szerepel, de a bibliográfiában nem.)

²⁰ A szerző persze nem arra gondol, hogy helytelen naponta egyszer enni, vagy hogy Magyarországon „sok ennivaló” lett volna. A következő mondatból ki is derül, hogy Kéthly akkor „tévedett”, amikor New Yorkban

Arra, hogy lektor vagy szerkesztő nem nézte meg alaposan a forrás-kiadványt, más is utal: Kéthly Annának a budapesti anya- és csecsemőotthonok tejesüveg-szükségletéről szóló 1946-os (!) levele Bőhm Pálhoz (róla amúgy semmit sem tudunk meg). A téma fontos, ám az emigrációs levelek között meglepő kissé. (143–144.)

Zichy Mihály a levelek előtt mindig azt adja meg, hogy Kéthlynek szóló vagy általa írt szöveg következik-e, s ki a szerzője vagy a címzettje. A 236. oldalon például ez áll: „KA Horváth Déneshez”. Az ugyanitt induló levél előtt viszont ez: „A KA–Jónás Endre [-] levelezést – fontoságára tekintettel – teljes terjedelmében közöljük.” (Másutt az ilyen megjegyzések lábjegyzetben szerepelnek – például 84.; e levélváltás „fontosságáról” már a fejezet bevezetőjében is olvashatni – 233.) Az ezután következő húsz oldalból ötöt Kéthly két, részben udvariasan elutasító levele tesz ki, tizenöt oldalon keresztül pedig Jónás véleményét ismerhetjük a határon túli magyarok érdekében történő kiállítás szükségességéről, valamint a népességfogyásról, az abortuszról és a fogamzásgátlásról. (Másutt Zichy csak összefoglalja a Kéthlynek írt levél tartalmát.) Mindez nem azért szerepel a kötetben, mert Kéthly Anna emigrációs tevékenységének megértéséhez hozzásegít, hanem mert kiváló alkalom a szerkesztőnek arra, hogy e valóban fontos (és más kötetekben hosszan tárgyalandó) témák kapcsán megossza olvasóival mondanivalóját. Azaz a levelek kontextusa nem az emigráció, hanem a szerkesztő világa, és talán ez az egyik fő oka annak, hogy a Kéthly-levelezés – sajnos az elévzett hatalmas munka ellenére – kevésbé felel meg a tudományos munkáktól elvárt kritériumoknak. A másik pedig az, hogy szövegeiben keverednek a tudományos és a nem tudományos állítások.

Zichy Mihály magyarázataiban egy eddig ismeretlen Kéthly Annát mutat be. Először is közli, hogy Kéthly „nem vérbeli, hivatásos politikus” volt, hanem „őszinte és önzetlen érdekvédő” (10, 14.), ami igen meglepő, ha tudjuk például, hogy 1922-től 1948-ig képviselő és a párt vezetőségének tagja volt.²¹ Másodszor leszögezi: „Baloldali meggyőződése és szemlélete élete végéig megmaradt, bár az emigrációban fokozatosan másra tette a hangsúlyt.” (10.) A későbbiekben fokozatosan világossá válik, mit is jelentett volna, miben nyilvánult volna meg ez a „hangsúlyeltolódás”, a baloldali nézetek háttérbe szorulása. Eszerint „lassú véle-

felemelt ökölrel köszöntette az egybegyűlteket. Itt említem (és szigorúan csak magamra gondolok), hogy természetesen a szerző sem tévedhetetlen.

²¹ Vagy ha ezt olvassuk Kéthlytől: „1917 óta dolgozom politikai vonalon” (178.).

ményváltozásának”, „kiegyensúlyozottabbá válásának” (?) jele „a magyar nyelvért való aggódás”, az, hogy „közeledett” a „polgári” emigrációhoz és hogy „elismerően ír Mindszentyről” (ez utóbbit Zichy annyira fontosnak gondolja, hogy többször megismétli: 194., 235.).²² Ám elkerülendő a feltételezést, hogy Kéthly Anna eddig ismeretlen politikai vonzalmaira derül fény, idézném a példaként felhozott levél vonatkozó részét: „Mindenki bámulta, hogy [Mindszenty] magas kora és a mögötte álló nehéz évek dacára milyen aktív, és mennyi reményt tud kisugározni.” (229.)²³ Ami a „közeledést”, az „oldódást” illeti, ezzel kapcsolatban például a Czettler Antallal történt levélváltása vagy az tűnhet bizonyítéknak, hogy – mint megtudjuk – az 1973-as Szociáldemokrata Alternatíva készítésében többek között részt vett a kereszténydemokrata Kovács K. Zoltán. Az azonban a kötetből nem derül ki, hogy az anyag készítői „egyfajta alternatívát ajánlanak – a demokratikus szocializmus alternatíváját”,²⁴ miként az sem, hogy a program egyik fő célja annak bemutatása volt, mit tennének a szociáldemokraták, ha Magyarországon működhethének. Ami a Czettlernek írt levelet illeti, itt csak annyit jegyeznek meg, hogy a két világháború között Kéthly jó viszonyt ápolt és levelezett Szederkényi Annával, a keresztény és konzervatív nőmozgalom egyik ismert szereplőjével is (a néhol Magyar Anyák Nemzetvédő Bizottságaként emlegetett Magyar Anyák Szent István-napi Bizottságának alapítójával), ám ettől egyikük véleménye se változott meg túlzottan. Egyszerűen „csak” el tudták fogadni, hogy egyikük szociáldemokrata, a másikuk keresztény és konzervatív. Az meg, hogy Kéthly némely szövegeiben aggódott a magyar nyelvért, csak akkor meglepő, ha elfelejtjük, mit képviselt az MSZDP, majd az SZDP a nemzeti kérdésben. Ezzel kapcsolatos dilemma a következő: vajon véleményváltozást mutat-e, hogy míg egy 1958-as levelében Kéthly elvetette a határon túli magyarok

²² Talán akaratlanul, de ezt az új Kéthly-portrét „erősítik” a fejezetek, illetve a *Névllexikonban* szereplő életrajzok közötti aránykülönbségek.

²³ A kötetben többször szerepel, hogy Kéthly „arról az apácák vezette iskoláról, ahol tanult, elismerően írt” (például 235.). Sajnos nem tudom, miért ennyire fontos az a levél, amelyben a szüleitől távol kerülő „Szélig Gabyt” azzal nyugtatgatja: vele is ez történt, de „belenyugodott”, és „még ma is örömmel gondolok vissza azokra a hónapokra” (59.). Mindenesetre megemlítem, hogy Kéthly „vallási vonzalma” 1922-es, első parlamenti beszédében is „tetten érhető”, amikor büszkén közölte: „... jöttek a pártra [az MSZDP-re] szavazni olvasóval, imakönyvvel egyszerű falusi asszonyok.” *Kéthly Anna válogatott írásai és beszédei*. I. m. 11.

²⁴ Szociáldemokrata Alternatíva – 1973. Közli: BALOGH Sándor. *Múltunk*, 1991/2–3. 228–243. (Az idézet helye: 230.) Zichy Mihály azt írja: az Alternatíva „előzőleg szakértők által kidolgozott [...] program” (184.). A dokumentumban az szerepel: „Az Alternatíva számos szociáldemokrata párttag és néhány pártonkívüli szakember munkája.” (229.)

érdekének nyilvános fölkarolását, 1963-ban már szót emelt az erdélyi magyarságért (241., 282., 287., 290.). A kötet leveleiből kiderül, hogy nem: Kéthly úgy látta, a külpolitikai helyzet, továbbá Románia hivatalos politikája olyan mértékben megváltozott, hogy az általa mindig is fontosnak tartott ügy érdekében anélkül szólalhat meg, hogy ezzel Magyarországnak és a határon túl élő magyaroknak ártana.

Érdekesebb kérdés a „szociáldemokrata szemlélet bírálata” (194.). Zichy Mihály előszavában azt írja: a két világháború között Kéthlyre jellemző volt „a korabeli szociáldemokrácia [...] hevülete”, amikor például „ellenforradalmi jogalkotásról” vagy „konszolidált reakcióról” beszélt, majd ezt fűzi hozzá: „Ezt a szóhasználatot a bolsevikok is magukévá tették,” ami „a külső, felületes szemlélőben a szociáldemokraták és a bolsevikok közötti különbségtételt megnehezítette” (10. – kiemelés tőlem.). Ez a megjegyzés azért meglepő, mert ezek szerint például Gratz Gusztáv vagy Rákosi Jenő, illetve a kommunisták és a szociáldemokraták között se könnyű különbséget tenni, azokról az ellenforradalmárokról nem is szólva, akik így nevezték magukat. (Túl azon, hogy érdemes elolvasni: a szociáldemokraták ekkor miként jellemezték a „bolsevikokat”, a Szovjetuniót és a „kommünt”.) A szociáldemokrata és a „bolsevik” szóhasználat kérdése egy 1958-as levél kapcsán is felmerül: „Érdekes – írja Zichy –, hogy Kéthly szóhasználata mennyire azonos a diktatúráéval, épp itt, ahol a szavak *valódi* jelentéséről van szó, jóllehet mondanivalója ellentétes. [Mivel?] Mindez arra kell hogy sarkallja a figyelmes olvasót – általánosságban is –, hogy nem nélkülözhető egy-egy szöveg értelmének pontos megértése.” (239. – kiemelés tőlem.) A szövegértés valóban fontos cél, de hasznos lenne Kéthly Annát is (meg)érteni.²⁵ Egyrészt az idézett jegyzet a Kéthly által leírt „haladó értelmiség” fogalmához került, ami olyan módon kapcsolódik a diktatúrához, mint például az ellenforradalom kifejezése a „bolsevikokhoz” és Gratz Gusztávhoz. Másrészt ha a szavaknak állandó, rögzített, „valódi” jelentésük lenne, akkor Reinhart Koselleck és munkatársai monumentális vállalkozása, a *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* is értelmetlen lenne. Harmadrészt az ezt megelőző jegyzetben az olvasható, hogy „Kéthly Annát sem hagyta érintetlenül” az a nézet, amely szerint „sok a hiba, de Lenin nem így akarta”. Zichy Mihály szerint ezt a következő kijelentése mutatja: „És

²⁵ Zichy többször is kitér arra, hogy 1956 novemberében Kéthly szociáldemokrata módra, „magasba emelt ökölbe szorított kézzel” búcsúzott a New Yorkban rendezett nagygyűlés résztvevőitől, akik kifütyülték. „Hibázott”, ez volt „Egyik legszembetűnőbb bakija...” – írja. (141., 189.)

bár Lenin a diktatúrát egy szükséges, de átmeneti rossznak minősítette, [a szerkesztő ehhez fűzte jegyzetét] utódai már negyven éve fenntartják ezt az »átmenetet«.” A mondat azonban egészen mást jelent, mint Zichy feltételezi: ha máshol nem, az idézőjelbe tett átmenet szónál észre kellett volna vennie, hogy Kéthly a kommunisták érvkészetét fordítja „ellenük”.²⁶ Kéthly ugyanis marxista volt, de nem volt Lenin követője (ez megkönnyíti a „külső szemlélő” dolgát, aki a bolsevikok és a szociáldemokraták közötti különbséget keresi). Lehet persze, hogy Kéthly „bolsevik” nézetek által „megfertőzött”, ám utóbb a javulás jegyeit mutató „érdekvédő” volt, de ennek bizonyítása itt elmaradt.

Eric Hobsbawm írja egy helyütt: „A legkönnyebben úgy kerülhetünk be a citációs indexbe, ha egy új elképzeléssel állunk elő, mert ezt, bármilyen abszurd legyen is, a kollégák bizonyosan meg fogják cáfolni. Minél nagyobb egy szakma, annál inkább professzionalizálódik és annál kifizetődőbb azt mondani, hogy »eddig mindenki nagy embernek tartotta Napóleont, én most be fogom bizonyítani, hogy teljesen jelentéktelen volt«. Az újraírás e formája beférkőzött a tudományunkba, és nekünk óvakodnunk kellene tőle.”²⁷ Miként azoktól a kiadóktól is, amelyek arra sem méltatják a hatalmas munkát végző szerzőjüket, hogy (legalább az olvasókra gondolva) segítsenek neki. Csak a felelősségben osztoznak vele.²⁸

²⁶ Ilyen típusú „eligazító” jegyzetek másutt is előfordulnak. Ugyanerre példa az 51. oldalon lévő 64. lábjegyzet, amelyből megtudjuk, hogy a születésnapjára rendezett ünnepen Kéthly felszólalásában „önkéntelen elszólásra” bukkanhatunk.

²⁷ Idézi Gérard NOIRIEL: i. m. 233.

²⁸ „A szerzők, a könyvkiadók, a nyomdák álma a tökéletes könyv. Erre azonban csak törekedni lehet, a könyvkészítés bonyolultsága miatt aligha érhetjük el.” De: „A jó szerkesztő csodákat tud tenni egy kéziratral...” GYURGYÁK János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 212., 323.